

УДК 347.121.1

Ісмаїлова Улкер Шаміл кизи,

аспірант

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ЛІКАРСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Стаття присвячена аналізу зародження й розвитку лікарської таємниці в Україні та світі від стародавніх часів. Розглянуто трансформацію клятви Гіпократата, яка з етичної норми перетворилась у норму закону, втілена в законодавствах усього світу. Прослідковано протилежні точки зору на існування лікарської таємниці в радянські часи.

Ключові слова: лікарська таємниця, міжнародний досвід, особисті немайнові права, права пацієнтів, конфіденційність, медичне право.

Постановка проблеми. Для кращого розуміння сутності інституту «лікарська таємниця» варто звернутись до коренів – історії зародження, розвитку і становлення досліджуваного інституту.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що комплексне й повне дослідження лікарської таємниці, зокрема її історичного розвитку, наразі відсутнє в Україні. У різні часи в Україні та світі історичні аспекти лікарської таємниці досліджували такі вчені: Ф. Вальтер, А. Фергюсон, П. Чесноков, Є. Балуща, С. Стеценко, Т. Каташина, Ю. Сергеев, О. Махник, Д. Берг, Ю. Просвірін, Ф. Беске, І. Халлауер.

Метою статті є історичний аналіз інституту лікарської таємниці, а також аналіз поняття «лікарська таємниця» в різні часи в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу. Лікарська таємниця прийшла до нас із глибин віків. Розпізнавання хвороби багато в чому залежало від тих відомостей, які лікар отримував від хворого. Найчастіше серед того, що пацієнт довіряв лікарю, бувало й таке, про що він не повідомив би нікому іншому.

Історики медицини вважають, що поняття «лікарська таємниця» зародилося ще в Стародавній Індії. Для доказу цього зазвичай наводять афоризм про особливі довірчі стосунки лікаря й пацієнта: «Можна боятися брата, матері, друга, але лікаря – ніколи!»

Як зазначає Ф. Вальтер, лікарська таємниця має глибоке коріння, ведучи свій початок від часів стародавнього жрецтва (Єгипет, Індія), коли лікування являло собою релігійний акт і жерці, які займалися лікуванням, огортали мистецтво лікування таємницею [1, с. 124]. На нашу думку, таке твердження можна розглядати з кількох боків. З одного боку, це означає, що жерці не видавали нікому свої методи лікування, залишаючись при цьому окремою особливою кастою людей. А з іншого – приховування способів і засобів лікування згодом плавно перейшло в приховування від сторонніх діагнозу пацієнта, його стану тощо. Це, як нам видається, і стало першою цеглиною в побудові інституту лікарської таємниці.

Таку думку розділяє й С. Марчукова, яка вказує, що в Стародавній Індії існувало поняття лікарської таємниці: відомості, отримані від хворого, не розголошувалися, якщо вони могли справити погане враження на близьких людей. Лікар не повинен був повідомляти пацієнту про ті свої спостереження, які могли негативно вплинути на душевний стан хворого й так перешкодити одужанню. Це відповідає аюрведним уявленням про необхідність душевного спокою для збереження здоров'я [2].

Наступним витком у спіралі розвитку лікарської таємниці стала клятва Гіпократата.

На думку Л. Дембо, під час панування гіпократівської медичної школи, яка звільнилась від жрецьких впливів і виявила високе розуміння обов'язків лікаря та його становища в суспільстві, лікарська таємниця мала інші витoki: вона пояснювалась скоріш за все загальною вимогою гуманного поводження з хворим, вимогою «не шкодити хворому», тобто не завдавати йому шкоди, розуміючи під цим не тільки фізичну шкоду, а й моральну та матеріальну [1, с. 125].

Про саму клятву нам стало відомо з праці Гіпократата під назвою «Клятва», у якій йдеться про таке: «Про що б під час лікування і також без лікування я не побачив або не почув щодо життя людей із того, що не потрібно розголошувати, я промовчу про те, вважаючи подібні речі за таємницю» [3].

О. Афанасьєва влучно зауважує, що в клятві Гіпократата, крім основного обов'язку тримати в таємниці все, що стосується лікування, є характерне доповнення: «... а також і без лікування». Адже лікар вхожий у будинок і може дізнатися багато чого з того, що приховують від сторонніх очей стіни житла [4, с. 77].

Отже, за клятвою Гіпократата, лікар не повинен розголошувати ні інформацію про стан здоров'я пацієнта, ні інші відомості немедичного характеру, які стали йому відомі.

У середньовіччі поняття «лікарська таємниця» відображено в статутах Паризького медичного факультету 1600 року, які забороняли видавати таємниці хворих. Крім того, у середньовічній Європі особливою пошаною корис-

тувалися «Канони медицини» арабського мислителя Авіценни, у яких, зокрема, йдеться про збереження лікарем у таємниці того, що йому відомо про хворого [5, с. 7].

З часом настав період, коли ставлення суспільства до лікарської таємниці змінилося. У клятві європейських лікарів, яка відома з VI ст. н. е., про неї немає ніяких згадок. Так тривало до XVI ст., коли в різних країнах Європи (Італії, Швейцарії, Німеччині, Франції) були опубліковані праці Гіппократа. Його авторитет серед європейських лікарів досяг такої висоти, що цей період увійшов в історію як «друге пришестя» Гіппократа. У той час лікарі, які одержували ступінь доктора медицини на паризькому медичному факультеті, зобов'язані були давати «факультетську обіцянку», створену на основі «Канону», перед бюстом Гіппократа [5, с. 7].

У Франції закон зобов'язував лікарів на рівні з адвокатами, суддями, біржовими маклерами додержуватися професійної таємниці. Взаємини лікаря з хворим мали бути абсолютно довірчими, і саме тоді лікар міг допомогти хворому. Кожний хворий розумів, що від того, наскільки детально він розповість про свою хворобу, залежить правильний діагноз, який поставить лікар. У 1666 році у Франції було прийнято декрет, що зобов'язував лікаря під загрозою штрафів повідомляти квартальних комісарів про всіх поранених, яким було надано медичну допомогу. Згодом лікар отримав право надавати показання про туберкульоз (1893 рік) та аборт (1920 рік) [5, с. 7].

У Німеччині лікар зобов'язувався повідомляти про венеричні хвороби (1927 рік), він мав можливість надавати показання про насильницьку смерть, тяжкі тілесні ушкодження й каліцтва. Лікарський статут Росії допускав розголошення лікарської таємниці щодо «припливливих» захворювань і зобов'язував лікарів доводити до відома слідчих про всі небезпечні поранення та пошкодження, які мають або можуть мати смертельні наслідки, про умисні чи неумисні отруєння [6, с. 156].

Як зазначає Л. Удалова лікарі й інші медичні працівники були не вправі відмовитися давати показання як свідки, посилаючись на професійну таємницю, а також зобов'язувалися надавати органам розслідування відомості, що становили лікарську таємницю. Відповідно до Уложення та Лікарського статуту, лікарі обов'язково мали доповідати про насильницьку смерть, передчасні пологи тощо. Ця обіцянка була предметом медичних і юридичних дискусій [5, с. 8].

На думку О. Афанасьєвої, Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року Російської імперії передбачало покарання за розкриття відомостей, які давалися особою своєю адвокату, лікарю, слідчому, духовному наставнику за умови особливої довіри до нього і збереження ними таємниці. За складення й поширення цих відомостей передбачався арешт від трьох тижнів до трьох місяців або ув'язнення від трьох до шести місяців. Крім того, винний повинен був попросити проба-

чення в того, кого образив (того, чію таємницю видав), і сплатити йому за цивільними законами й постановами «благочиння» – певну суму за заподіяння безчестя. Покарання підвищувалося на один ступінь для осіб, яким стало відомо про цю таємницю в результаті розкриття чужого листа, конверта, шафи, ящика або іншим протизаконним чином [4, с. 77].

У дореволюційній Росії лікарі після закінчення медичного факультету промовляли так звану «Факультетську обіцянку», повний текст якої розміщувався на оборотній стороні диплома. У ній зазначалося таке: «Допомагаючи стражденим, обіцяю свято берегти довірені мені сімейні таємниці й не використовувати на зле їхню довіру мені». Цієї таємниці мали додержуватися особи відповідних професій, приватні особи звільнялися від такого обов'язку [7, с. 36–37].

Як зазначає В. Акопов, у 1894 році в доповіді на V з'їзді Російського Пироговського товариства лікарів було відзначено, що всі західноєвропейські законодавства, за винятком російського, накладають на лікарів юридичну відповідальність за розголошення лікарської таємниці й дають право лікарю відмовитися від свідчень у суді. Цією заявою було покликано виконувати цю благородну професійне обіцянку (нерозголошення лікарської таємниці), що має не тільки особистий, а і громадський інтерес [8, с. 189].

С. Мухіна в підручнику «Теоретичні основи сестринської справи» вказує, що за аналогією з клятвою Гіппократа на початку XX ст. була складена й сестринська «Клятва Флоренс Найтінгейл» (що отримала ім'я засновниці професії медсестри, яка відкрила в 1861 році першу у світі школу сестринської справи в Англії), де також указувалась необхідність «дотримання в таємниці подробиць із життя хворого» [9, с. 16].

У СРСР, зокрема, у «Записках врача» В. Вересаєв зазначає, що В. Манассєїн, редактор газети «Врач», у питанні про лікарську таємницю займав абсолютно антигромадянську позицію. В. Манассєїн стояв за абсолютне збереження лікарської таємниці за будь-яких обставинах. Він мотивував це тим, що тільки за цілковитої впевненості в збереженні його таємниці хворий говоритиме лікарю про себе всю правду.

Також В. Вересаєв указує, що для нього точка зору В. Манассєїна щодо лікарської таємниці видається абсолютно неприйнятною. Де збереження лікарської таємниці загрожує шкодою суспільству або оточуючим хворого особам, там не може бути ніякої мови про збереження лікарської таємниці. Питання про лікарську таємницю, безумовно, має регулюватися міркуваннями громадської доцільності [10, с. 194].

Під впливом постреволюційних поглядів, які не враховували інтереси особистості, лікарська таємниця розглядається, зокрема, в роботі професора Ф. Вальтера (1926), який уважав, що питання про лікарську таємницю – питання державної доцільності. Визнаючи необхідність

збереження лікарської таємниці в окремих випадках, професор підкреслює: «Если бы закон считал целесообразным, чтобы те или иные сведения, касающиеся частной жизни граждан, стали известными определенному кругу лиц и даже достоянием широкой гласности, следует это сделать, ибо обосновывать профессиональную обязанность медперсонала на интересах отдельной человеческой личности – принципиально недопустимо» [1, с. 130].

Точка зору на збереження лікарської таємниці діаметрально змінилася в 1920-х роках. Після Жовтневої революції в Росії були прихильники скасування лікарської таємниці, які вважали її пережитком буржуазної медицини. За повідомленнями газетних звітів, на одному з диспутів, що відбулися в Москві в січні 1928 року, наркомздрав Н. Семашко так обмалював наявну на той час позицію: «Держави твердий курс на уничтожение врачебной тайны – пережитка буржуазной медицины, каждый советский врач должен быть чутким общественным работником, а не понимать свою задачу формально, буквоедски, головопаяски... Мы держим курс на полное уничтожение врачебной тайны. Врачебной тайны не должно быть. Это вытекает из нашего основного лозунга, что болезнь не позор, а несчастье... Каждый врач должен сам решать вопрос о границах этой «тайны». Далі висловлена точка зору була підтримана, і тим самим питання було нібито вичерпано. Багато пізніше сам Н. Семашко визнав помилковість такої позиції Наркомздраву [11, с. 349].

У Постанові ВУЦВК і РНК РРФСР «Про професійну роботу і права медичних працівників» 1924 року, а потім в Основах законодавства СРСР і союзних республік про охорону здоров'я, прийнятих Верховною Радою УРСР в 1969 р., лікарська таємниця визнавалася тільки стосовно лікаря. Будучи свідком у суді, лікар зобов'язаний був повідомити (особливо в разі приватної практики) відомості, що стали йому відомі. Так, Ю. Сергєєв наводить випадок, коли хірург, повторно провівши операцію, бажаючи приховати дефект у роботі першого хірурга, відмовився давати показання в суді, посилаючись на положення лікарської таємниці. У своїй ухвалі суд кваліфікував це як ухилення від дачі показань і завідомо неправдиві показання, порушивши проти нього кримінальну справу [8, с. 192].

«Клятва лікаря», що була прийнята в 1961 році, й Обітниця лікаря (Указ Президіуму Верховної Ради СРСР від 26 березня 1971 року) містять обов'язковість дотримання лікарської таємниці. У статті 19 Закону УРСР «Про охорону здоров'я» зазначено, що лікарі та інші медичні працівники не мають права розголошувати відомості про хворобу, інтимне й сімейне життя хворого, які стали їм відомі внаслідок виконання професійних обов'язків [11, с. 20].

Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про охорону здоров'я давали підстави для правильного вирішення проблеми.

Згідно з ч. 2 ст. 16 Основ, на керівників установ охорони здоров'я покладався обов'язок подавати на вимогу органів слідства й суду відомості лише про хвороби громадян, а не про інші обставини особистого життя. Отже, обставини інтимного та сімейного життя пацієнта, що стали відомі лікареві, не мали бути розголошені, оскільки це могло викликати недовіру до лікаря й медицини.

Висновки

Отже, лікарська таємниця на початку свого виникнення мала абсолютний характер, але надалі, з кожним етапом розвитку, трансформувалася й нині має лише частковий характер. У зв'язку з такими метаморфозами з кожним днем стає все важче балансувати на межі «таємне-нетаємне». З огляду на це, на нашу думку, історію виникнення лікарської таємниці та її перетворення з етичної норми на норму закону варто ретельно вивчати і знати. Адаже для подальшого розвитку і євроінтеграції, на яку наразі націлені як юриспруденція, так і медицина, врахування національних особливостей і вітчизняних традицій є обов'язковим. Керуючись багатовіковим досвідом, ми збудуємо міцний фундамент захисту прав людини та громадянина в Україні.

Список використаних джерел:

1. Дембо Л.И. Врачебная тайна / Л.И. Дембо, Ф.А. Вальтер. – Л., 1926. – 36 с.
2. Марчукова С.М. Медицина в зеркале истории / С.М. Марчукова. – М.: Европейский Дом, 2003. – 272 с.
3. Гишпократ. Избранные книги [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://lechebnik.info/423/11.htm>.
4. Афанасьева О.В. Право на неприкосновенность частной жизни. Укрепляет ли его закон о персональных данных? / О.В. Афанасьева // Общественные науки и современность. – 2011. – № 6. – С. 76–88.
5. Удалова Л.Д. Лікарська таємниця в кримінальному процесі України : [монографія] / Л.Д. Удалова, Є.В. Кузьмічова-Кисленко. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 134 с.
6. Петрухин И.Л. Личные тайны (Человек и власть) / И.Л. Петрухин. – М.: Институт государства и права РАН, 1998. – 232 с.
7. Вагнер Е.А. О самовоспитании врача / Е.А. Вагнер, А.А. Росновский. – Пермь : Пермское книжное издательство, 1976. – 157 с.
8. Акопов В.И. Право в медицине / В.И. Акопов, Е.Н. Маслов. – М.: Книга-сервис, 2002. – 352 с.
9. Мухина С.А. Теоретические основы сестринского дела : [учебник] / С.А. Мухина, Н.И. Тарновская. – 2-е изд., исправл. и доп. – М., 2010. – 368 с.
10. Черніков Є.Є. Право лікаря на професійну таємницю / Є.Є. Черніков, М.М. Зарецький // Український медичний альманах. – 1998. – С. 194–195.
11. Чевичалова Ж.В. Деякі аспекти становлення вітчизняного інституту «лікарської таємниці» / Ж.В. Чевичалова // Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення) : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. 17–18.04.2008. – Львів, 2008. – С 348–352.

Статья посвящена анализу зарождения и развития врачебной тайны в Украине и мире с древних времен. Рассмотрена трансформация клятвы Гиппократова, которая из этической нормы превратилась в норму закона и нашла свое воплощение в законодательствах всего мира. Прослежены противоположные точки зрения на существование врачебной тайны в советские времена.

Ключевые слова: врачебная тайна, международный опыт, личные неимущественные права, права пациентов, конфиденциальность, медицинское право.

An article analyzes the emergence and development of medical confidentiality in Ukraine and in the world since the ancient times. We considered the transformation of the Hippocratic oath that ethical norm became a norm of law and embodied in legislations around the world. Followed opposing views on the existence of medical confidentiality in Soviet times.

Key words: medical secret, international experience, moral rights, patient rights, privacy, medical law.

